

dün, *Mukaddime* (nşr. Abdüsselâm Şeddâdî), Dârülbeyzâ 2005, II, 366; İbn Hacer, *ed-Düerü'l-kâmine*, II, 68-69; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 522; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 456; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1478; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, I, 229; Leknevî, *Zaferü'l-emânî* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1416, s. 559-561, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 6; Sâlih Zeki, *Âsâr-ı Bâkiye*, İstanbul 1329, II, 279-281; Kadri Hâfiz Tükân, *Türâşü'l-'Arabi'l-ilmî fi'r-riyâziyyât ve'l-felek*, Beyrut, ts. (Dârü'ş-şürûk), s. 434-435; Brockelmann, *GAL* (Ar.), VI, 237-239; *el-Fihrisü'ş-şâmil*: 'Ulûmü'l-Kur'ân, *mahtûâtü't-tefsir ve 'ulûmüh* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1989, I, 389-394, 417, 423; M. Rif'at Zencir, *el-İmâmü't-Ṭîbî*, Kuala Lumpur 1998, s. 11-19; a.m.f., "el-Kâşif 'an ha-kâ'iki's-sünen li'l-İmâmî't-Ṭîbî, tahkik ve dirâse 'Abdülhamîd Hindâvî", 'Âlemü'l-kütüb, XXI/2-3, Riyad 2000, s. 185-198; Zeyd b. Abdülmuhsin Âlü Hüseyin, *Delilü'r-resâ'ili'l-câmi'iyye fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'üdiyye*, Riyad 1998, II, 150; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'ü'ş-şürüh ve'l-havâşî*, Ebüzabî 1425/2004, I, 528-529; Hayatî Yılmaz, "Kudsî Hadis", *DİA*, XXVI, 318.

HALİT ÖZKAN

et-TİBYÂN Fİ AKSÂMÎ'L-KUR'ÂN

(التبيان في أقسام القرآن)

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin
(ö. 751/1350)

Kur'an-ı Kerim'deki
yeminlere dair eseri.

İlk baskılarından itibaren bu adla tanınan eserin İbn Kayyim'in diğer kitaplarından farklı olarak bir mukaddime ihtiva etmediği gerekçesiyle ona ait başka bir eserin parçası olması ihtimalinden söz edilmişse de (*et-Tibyân fi aksâmi'l-Kur'ân*, s. 6) bu düşüncenin eserin eksik nüshalarına dayanılarak ileri sürüldüğü anlaşılmalıdır. Zira mukaddime sayfasını da içeren Princeton nüshasını neşreden Abdullah b. Sâlim el-Batâtî, onun hem müstakil bir eser hem de adının mukaddimedede geçtiği şekliyle *et-Tibyân fi eymanı'l-Kur'ân* olduğunu ortaya koymuştur (bk. bibl.). İbn Kayyim'in bazı kitaplarında *Eymânü'l-Kur'ân* ve *Aksâmü'l-Kur'ân* adlarıyla bu eserine atıfta bulunması (meselâ bk. *ed-Dâ' ve'd-devâ'*, s. 56, 309), Şemseddin İbn Tolun'un bu eseri *Hulâsâtü't-tibyân fi eymanı'l-Kur'ân* adıyla ihtisar etmesi ve çeşitli kaynaklarda müellifin böyle bir eserden söz edilmesi de aynı gerçeği göstermektedir (Süyûtî, IV, 46; *Keşfü'z-zunûn*, I, 341).

151 fasla ayrılan eserin mukaddimesinde Kur'an'da geçen yeminler, bunların, üzerine yemin edilen hususlarla irtibatı, yeminlerin mezkûr ya da mukadder cevaplarıyla bu yeminlerdeki sırlar ve hik-

metler üzerinde durulacağı belirtilmiştir. Baş tarafta Kur'an'da yeminin mevcudiyeti, çeşitleri ve faydası gibi konularda genel bilgilerden sonra tek tek yeminlerin açıklanmasına geçilmiştir. Ancak bu kısımda söz konusu edilen yeminler sadece Cenâb-ı Hak'a ait açık yeminlerin bir bölümünden ibaret olup yaratılmışlardan hikâye yoluyla aktarılan ya da gizli olan yeminler üzerinde durulmamıştır. Bunun yanında inir ve zeytinin faydaları, gece ve gündüz, rüzgâr, kalem çeşitleri ve insanın yaratılışı gibi hususlarda zaman zaman uzun bilgilere yer verdiği dikkati çekmektedir. Yeminlerin izahında ilgili âyetlerin üzerinde Arap dili ve edebiyatı, eşbâh ve nezâirle kiraatler açısından durularak başta Selef âlimlerinden olmak üzere nakiller yapılmış, âyetlerden çeşitli hükümler çıkarılarak görüşler ortaya konmuş, ayrıca felsefe, kelâm ve tabiat âlimlerine cevaplar verilmiştir. Çeşitli hadis derlemelerinin yanı sıra Mukâtil b. Süleyman, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Zeccâc, Ma'mer b. Müsenâ ile Vâhidî'nin tefsirleri *et-Tibyân*'ın kaynakları arasında sayılabilir.

Ebû Amr İbn Zekvân'a nisbet edilen *Aksâmü'l-Kur'ân ve cevâbühâ* adlı çalışma dışında (*DİA*, XX, 462) *et-Tibyân* modern döneme kadar Kur'an'daki yeminler konusunda yazılmış tek eser olma özelliğini korumuş ve bu durum İbn Kayyim'in eserini vazgeçilmez bir başvuru kaynağı haline getirmiştir (*et-Tibyân*'ın çeşitli kaynaklar üzerindeki etkisi ve ondan yapılan iktibaslar için bk. *et-Tibyân fi eymanı'l-Kur'ân*, s. 57-58). Bununla birlikte eser konuyla ilgisiz uzun açıklamalara yer verildiği, sisteminde bazı karışıklıkların bulunduğu ve yeminle ilgili âyetlerin sadece bir kısmına temas edildiği gerekçesiyle eleştirilmiştir (Ferâhî, s. 35; Selâmî, s. 16; Hûlî, s. 40). Çeşitli baskıları bulunan eserin (Mekke 1321; nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî, Kahire 1352, 1388/1968; nşr. Tahâ Yûsuf Şâhin, Kahire 1388/1968; Beyrut 1402/1982, 1994; Sayda 2003) ilmi neşrini Muhammed Zührî en-Neccâr (I-II, Riyad 1399/1979), Muhammed Şerîf Sükker (Beyrut 1409/1988), İsmâ Fâris el-Haristânî (Beyrut 1414/1994), Ebû Abdurrahman Âdil b. Ahmed Hâmid Muhammed (İskenderiye 2002) ve *et-Tibyân fi eymanı'l-Kur'ân* adıyla Abdullah b. Sâlim el-Batâtî (Mekke 1429) gerçekleştirmiş, ayrıca Hamza b. Muhammed b. Ali Useyrî tarafından aynı isimle hazırlanan iki ciltlik yüksek lisans tezinde (1422, Mekke Ümmülkurâ Üniver-

sitesi) eserin tahkiki yanında ilmi analizi yapılmıştır (*et-Tibyân fi eymanı'l-Kur'ân*, s. 59-60).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tibyân fi aksâmi'l-Kur'ân* (nşr. Tâhâ Yûsuf Şâhin), Beyrut 1402/1982, s. 6; a.m.f., *ed-Dâ' ve'd-devâ'* (nşr. Ali b. Hasan el-Halebî el-Eserî), Demmâm 1419/1999, s. 56, 309; a.m.f., *et-Tibyân fi eymanı'l-Kur'ân* (nşr. Abdullah b. Sâlim el-Batâtî), Mekke 1429, neşredenin girişi, tür.yer.; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 405; Süyûtî, *el-İtkân* (Ebû'l-Fazl), IV, 46; *Keşfü'z-zunûn*, I, 341; *el-Fihrisü'ş-şâmil*: 'Ulûmü'l-Kur'ân, *mahtûâtü't-tefsir ve 'ulûmüh* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1989, I, 602; Abdülhamîd (Hamîdüddin) Ferâhî, *İm'ân fi aksâmi'l-Kur'ân*, Dimaşk-Beyrut 1415/1994, s. 35-38; Muhammed el-Muhtâr es-Selâmî, *el-Kasem fi'l-luğa ve fi'l-Kur'ân*, Beyrut 1999, s. 14-18; Emîn el-Hûlî, *Arap-İslam Kültüründe Yenilikçi Yaklaşımlar* (trc. Emrullah İşler – Mehmet Hakkı Suçin), Ankara 2006, s. 40; Tayyar Altıkulaç, "İbn Zekvân, Ebû Amr", *DİA*, XX, 462.

MEHMET SUAT MERTOĞLU

TİBYÂN TEFSİRİ

Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin
(ö. 1111/1699)

Kur'an-ı Kerim'in
ilk Türkçe
matbu tefsiri olan eseri.

Mehmed b. Hamza ed-Debbâğ Ayıntabî'da doğdu. Ayıntâbî ve Sivâsî nisbeleriyle, ayrıca Tefsiri Mehmed Efendi lakabıyla anılır. Temel ilimleri memleketinde tahsil etti. Âmid, Trablusşam, Dimaşk ve Kahire gibi şehirlerde bulundu. Yirmi yaşında iken Sivasa yerleşti ve kırk yılı bulan öğrenim hayatını burada tamamladı. Akfî ilimleri Ali b. Muhammed el-Gürânî ve Zeynelâbidîn b. Muhyiddin el-Gürânî'den tahsil etti. Nüreddin eş-Şebrâmelîsî gibi hocalardan tefsir ve hadis okudu. Ayrıca Sivasta müftülük yapan Ayıntâbî'nin talebeleri arasında Kazâbâdî, Saçaklızâde Mehmed Efendi, Tosyalı Mustafa b. Ali el-Hayrî ve Darendereli Hamza Efendi gibi isimler bulunmaktadır (Arpa, s. 21-24). Ayıntâbî, tefsirinin mukaddimesinde Seyhülislam Min-kârîzâde Yahyâ Efendi'nin kendisini huzur dersleri için İstanbul'a çağırıldığını, bu derslerden birinde Sultan IV. Mehmed'in Kur'an'ı Türkçe'ye tercüme ve tefsir etmesini istediğini, kendisine dört adet tefsir ve on lugat kitabı hediye ettiğini belirtir. Bunun üzerine Ayıntâbî, Hıdır b. Abdurrahman el-Ezdî'nin *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'ân* adlı eserini esas alarak iki yıl içinde tercüme-telif karışımı bir eser hazırladı, müellif hattından birini padişah-

TİBYÂN TEFSİRİ

ha sundu, diğerini halkın okuması için vakfetti. Eserden bahseden kaynakların tamamına yakını telif tarihini 1110 (1698) olarak gösterir; IV. Mehmed 1099'da (1687) tahttan indirilmiş ve 1104'te (1693) vefat etmiştir. Buna göre ya müellif eserini IV. Mehmed'e takdim edememiştir veya 1698 tarihi yanlıştır. Ayıntâbî, İstanbul'da 1662-1669 yılları arasında bulunduğu (Nafiz Rıdvan – Uzunçarşılı, s. 136-137), eserin telifine IV. Mehmed'in isteğinin hemen ardından başlayıp iki yılda tamamladığına ve hükümdara takdim ettiğine göre (*Tercüme-i Tefsir-i Tıbyân*, I, 4) tefsirin bu yıllarda kaleme alınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nakşibendî tarikatına mensup olan Ayıntâbî, Sivas'a dönmek isteyince oradaki Şifâiye Medresesi'nde görevlendirildi. 1100 (1689) yılında da Şeyhülislâm Debbağzâde Mehmed Efendi Medresesi'ne tayin edildi. Ayıntâbî 22 Rebülevvel 1111 (17 Eylül 1699) tarihinde Sivas'ta vefat etti (Şeyhî, II, 158). Kabri Kabakyazısı Mezarlığı'nda iken I. Dünya Savaşı sırasında Ağa Camii hazinesine nakledilmiştir. Müellifin *Tıbyân Tefsiri* dışında *Hâşiyetü Envâri't-tenzil il-Beyzâvî*, *Hâşiyetü 'alâ şerhi Hâşiyeti'l-Hayâlî li'l-'Akâ'id-i'din-Nesefî*, *Hâşiyetü 'alâ Hâşiyeti Mir Ebi'l-Feth*, *Hâşiyetü 'alâ Zâdi'l-mütezevvicin fi şerhi Zuhri'l-müte'ehhilin*, *Hâşiyetü 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi Muhtaşari İbni'l-Hâcib ve Risâle fi'l-manlık* gibi eserleri vardır (eserleri için bk. Arpa, s. 24-26).

Tıbyân Tefsiri mukaddimesinde *Tercüme-i Tıbyân* şeklinde adlandırılmış ve *Tercüme-i Tefsir-i Tıbyân*, *Tefsir-i Tıbyân* adlarıyla da anılmıştır. Eserde başta Ferrâ el-Begavî, Kâdî Beyzâvî ve Fahreddin er-Râzî'nin tefsirleri olmak üzere birçok kaynaktan faydalanılmış, yer yer Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin *Tenbihü'l-gâfilin* ve *Bustânü'l-'arifin*'i, Süyûtî'nin *el-İtkân*'ı, Gazzâlî'nin *İhyâ'sı* ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'si* gibi tefsir dışı kaynaklara başvurulmuştur (kaynakları için bk. a.g.e., s. 34-40; İyibilgin, s. 27-42). Böylece Ezdî'nin dirâyet ağırlıklı eseri rivayet ağırlıklı bir tefsire dönüşmüştür. Ayıntâbî yer yer Ezdî'nin görüşlerini terk ederek kendi görüşünü ön plana çıkarmıştır. Meselâ Ezdî müteşâbih âyetlerin te'vilini yalnız Allah'ın bildiğini söylerken (*et-Tıbyân*, vr. 46^b) Ayıntâbî ilimde derinleşmiş olanların da bunları bilebileceğini savunmuştur (*Tercüme-i Tefsir-i Tıbyân*, II, 241). Yine Ezdî'nin eserinde yer alan lugavî ve nahvî tahliller, icâz, belâgat,

edebî sanatlar ve kıraat farklılıkları gibi hususlar tercümeyle alınmamıştır.

Oldukça serbest bir yöntem benimseyen Ayıntâbî çoğu zaman âyeti tefsir etme yerine tefsirî tercüme ile yetinmiştir. Tefsirde halkın seviyesini aşan ilmî tartışmalara girmekten kaçınmış, dil tahlillerine ve edebî sanatlara yer vermemiş, buna karşılık Ezdî'nin eserinde kısaca geçen, halkın ilgi duyacağı kıssaları uzunca anlatmış, bazı İsrâiliyat türü rivayetlere, günlük hayatla ilgili fikhî konulara yer vermiştir. Sûrelerin faziletleriyle ilgili olarak Zemaşşerî ve Beyzâvî'nin tefsirlerinde bulunan çoğu zayıf ve uydurma rivayetlerin benzerleri bu tefsire de alınmıştır. Eser "avamî" bir üslûpla yazıldığı için Osmanlı toplumunun dinî hayatına ve Kur'an anlayışına büyük ölçüde tesir etmiş, geniş halk kitlelerinden rağbet görmüş, Cumhuriyet'in ilânına kadar en çok basılan ve okunan tefsir olma özelliğini korumuştur. Arap harfleriyle ilk matbu tefsir olması, üslûbunun kolaylığı, muhtevasının Osmanlı toplumunun geleneksel İslâm anlayışıyla uyumu ve muhtasar bir tefsir niteliği taşıması esere gösterilen rağbetin başlıca sebepleridir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Anıtkabir ve Çankaya'da korunan kütüphanesindeki üç Kur'an çevirisinden birinin bu eserin 1317-1318 (1899-1900) tarihli baskısı olduğu belirtilmiştir (Cündioğlu, s. 167). Eser günümüzde de okunmakta, son dönemlerde Latin harfleriyle yapılan neşirleri bu ilgiye işaret etmektedir.

İsim, nisbe ve künyelerdeki benzerlik sebebiyle Bağdatlı İsmâil Paşa eserin Şeyhülislâm Debbağzâde Mehmed Efendi'ye (ö. 1114/1702) ait olduğunu zikrederken pek çok kütüphane kaydında Ayıntâbî Mehmed Münib Efendi'ye (ö. 1823) nisbet edilmektedir. Çeşitli kütüphanelerde 100'ün üzerinde nüshası bulunan eser ilk defa Mısır'da basılmış (Kahire 1257, 1266, 1279), daha sonra İstanbul'da pek çok neşri yapılmıştır (baskıları için bk. Cunbur, s. 123; *World Bibliography*, s. 465-469; Arpa, s. 32-33). Ancak üzerinden uzun yıllar geçince dilinin ağırlığı ve üslûbu eleştiri konusu edilmiş (Ergin, V, 1928; Çantay, I, 6; Miras, II/38 [1949], s. 195), son baskısından elli yıl kadar sonra Süleyman Fâhir tarafından bazı sadeleştirme, kısaltma ve ilâvelerle birlikte Latin harfleriyle yayımlanmıştır (İstanbul 1956, 1963). Ahmet Davudoğlu tefsirin Süleyman Fâhir tarafından yapılan neşirini gözden geçirmiş ve bazı eklemelerle tekrar yayımlamıştır (I-IV, İstanbul 1980-1981, 1988). Eser üzerine

yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Hidir B. Abdurrahman el-Ezdî, *et-Tıbyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 244, vr. 46^b; Ayıntâbî Mehmed Efendi, *Tercüme-i Tefsir-i Tıbyân*, İstanbul 1306, I, 3-4; II, 241; Şeyhî, *Vekâ-yiu'l-fuzalâ*, II, 158; Nafiz Rıdvan – İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Sivas Şehri Anadolu Türk Tarihi Tedsikatından*, İstanbul 1346/1928, s. 136-137; İzzâhu'l-meknün, I, 140; Müjgan Cunbur, *Kur'ân-ı Kerim'in Türk Dilinde Basılmış Tercüme ve Tefsirleri*, Ankara 1961, s. 123; Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, V, 1928; Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, İstanbul 1980, I, 6; *World Bibliography of Translations of the Meanings of the Holy Qur'an* (haz. İsmet Binark – Halit Eren), İstanbul 1406/1986, s. 465-469; Düccane Cündioğlu, "Matbû Türkçe Kur'an Çevirileri ve Kur'an Çevirilerinde Yöntem Sorunu", 2. *Kur'ân Sempozyumu: Tebliğler, Müzakereler* (haz. Mehmet Akif Ersin v.dğr.), Ankara 1996, s. 167; Recep Arpa, *Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin Tıbyân Tefsiri ve Osmanlı Toplumundaki Yorum Değeri* (yüksek lisans tezi, 2005), ÜÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Orhan İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tıbyân Tefsiri'nin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi* (doktora tezi, 2008), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Kâmil Miras, "Kur'an Tercümesi Hakkında Tarihi Hatıralar ve İlmi Hakikatlar", *SR*, II/38 (1949), s. 195.

RECEP ARPA

TİBYÂNÜ VESÂİLİ'L-HAKÂİK

(تبيان وسائل الحقائق)

Harîrîzâde'nin
(ö. 1882)tarikatlara dair
ansiklopedik eseri.

Tam adı *Tıbyânü vesâ'ili'l-hakâ'ik fi beyâni selâsili't-çarâ'ik* olup İslâm dünyasında ortaya çıkan tarikatlar hakkında yapılmış en geniş kapsamlı çalışmadır ve otuz iki yaşında vefat eden Harîrîzâde'nin kırk birinci telifidir (*Tıbyân*, III, vr. 304^a). *Tıbyân* Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ'sı*, Sâdik Vıcdânî'nin *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'si*, Hocazâde Ahmed Hilmi'nin *Hadikatü'l-evliyâ'sı* gibi kitapların ana kaynaklarındandır. Eserin 1297 (1880) yılında Şeyh Bekir Sıddîki tarafından istinsah edilmiş, 1016 varaktan oluşan üç ciltlik yegâne nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (İbrâhim Efendi [Fâtih], nr. 430-432). Yenikapı Mevlevihânesi şeyhi Osman Selâhaddin Dede ile Abdülatîf el-Halebî'nin takrizleri ve müellifin takdim yazısıyla başlayan eserin mukaddimesinde zikir telkini, biat, vasiyet ve ahid alma, hırka giyme, izin, icâzet ve hilâfet gibi konular "cevher" başlığı altında hadisler ve mutasavvıfla